

Szalai Zoltán

'70-es évek cikk-sorozat VIII.

A külső egyensúlyi helyzet alakulása Magyarországon az 1970-es években

Az 1970-es évekről szóló, 8 részes cikksorozatunk nyolcadik részeként a hazai külgazdasági, külső egyensúlyi helyzetet és a külső eladósodást mutatjuk be. Jelen cikkben a 2022. február 15-ig rendelkezésre álló adatokat vettük figyelembe.

A külső egyensúlyi helyzet alakulása

A külső egyensúlyi helyzet alakulása az időszakban végig a gazdaságpolitika figyelmének középpontjában volt. A gazdasági reform az átmenet idejére esett, amikor világossá vált, hogy az extenzív növekedés lehetőségei kimerültek, ezért emelni kell a termelés hatékonyságát és a termékek minőségét. Magyarország már a hatvanas években próbálta bővíteni kereskedelmi kapcsolatait a Közös Piac országaival. A reform egyik célja az volt, hogy a vállalatok jövedelmezőségi alapon hozzanak importot és exportot érintő döntéseket.

Az 1970-es évek elején, a korabeli OECD országok kezdeti reakcióihoz hasonlóan, a magyar vezetés is átmenetinek tekintette az első olajár-robbanást. Az első olajár-robbanás miatt elszenvedett felhasználható jövedelem-csökkenést külföldi hitelfelvétellel ellensúlyozták, ezért nem kellett sem az életszínvonal tervezett emelését visszavenni, sem a beruházásokat tartósan csökkenteni. Noha már a hatvanas évek közepe óta, változó intenzitással folytak előzetes tárgyalások hazánk potenciális IMF és Világbank tagságáról, a csatlakozásra végül csak 1982 tavaszán, likviditási feszültségek közepette, sietve került sor. Addig az ország a nemzetközi piacokon csak többnyire rövid lejáratú bankhiteleket tudott felvenni, miközben a kötvénypiacokon, hosszabb lejáratú és olcsóbb hitelek nem voltak elérhetőek számunkra.

A hetvenes évek elején megnövekedett a dollár elszámolású kereskedelemben a hiány és csak a gazdasági növekedés lassításával lehetett annak emelkedését megfékezni. Már 1972-ben megjelent az MSZMP dokumentumaiban, hogy a tervezett beruházási ütem mellett a külső egyensúly vészesen romlani fog. Ekkoriban tudta meg a pártvezetés, hogy a költségvetési hiány nagyságát az apparátusok már évek óta kisebbnek mutatták a ténylegesnél. (Az 1957-1967 közötti költségvetésekben valójában nem 5 milliárd forint többlet, hanem 17-18 milliárd forint hiány volt, azaz a nemzeti jövedelem 2-3 százaléka helyett annak 7-

9 százaléka). Az évtized első felére az Országos Tervhivatal mintegy 5-5,5 százalékos gazdasági növekedési ütemmel számolt, noha tudták, hogy ez a tőkés külkereskedelmi hiány terven felüli növekedésével és a szocialista relációjú export többletének további nem kívánt halmozódásával fog járni. A tervezett növekedési ütemhez tartozó tőkés (dollár elszámolású) importot a gazdaság nem volt képes tőkés exporttal ellensúlyozni. Ugyanakkor a rubel relációban keletkezett export nem volt felhasználható a tőkés relációban keletkezett hiány mérséklésére.

1. táblázat: Egy forint vállalati eredményre jutó támogatás (Ft-ban)

Egy forint eredményre jutó támogatás (Ft-ban)	1970	1974	1976	1978	1979
Bányászat	0,08	1,45	2,02	1,76	3,42
Kohászat	0,48	0,29	0,7	0,61	0,42
Gépipar	0,15	0,17	0,21	0,21	0,21
Építőanyag-ipar	0,06	0,19	0,1	0,19	0,24
Vegyipar	0,21	0,23	0,25	0,27	0,23
Könnyűipar	0,26	0,25	0,55	0,64	0,6
Egyéb ipar	0,52	0,65	0,25	0,25	0,23
Élelmiszeripar	0,4	2,66	2,4	2,77	2,49
Ipar	0,47	0,5	0,63	0,63	0,64
Mezőgazdaság	0,34	0,41	0,52	0,49	0,62
Szállítás-hírközlés	1,03	1,46	1,69	1,57	1,7
Belkereskedelem	0,78	1,72	1,65	1,68	1,57
Külkereskedelem	0,88	0,87	1,95	1,76	1,57

Forrás: János és Hőgye (1982)

A világpiacon árobbanást követően úgy számoltak, hogy átlagosan 6-8 százalékkal nőnek az exportárak és 8-10 százalékkal az importárak. Mivel párthatározat már volt arról, hogy az árak legfeljebb 2 százalékkal nőhetnek, a költségvetési ártámogatások emiatt tovább nőttek (1. táblázat). Az import ártámogatás mértéke 1974-ben elérte a 11 milliárd forintot, azaz megközelítőleg a költségvetési kiadások 4 százalékát. Az élelmiszerek esetében mérséklőleg hatott a jelentős magyar élelmiszer exporttöbbletből származó többlet árbevétel, amit a cserearány változás okozott. A teljes nemzetgazdasági veszteség 17-18 milliárd forint volt 1974-ben az importárak 30 százalékot meghaladó, illetve az

exportárak 15 százalékos emelkedése miatt. A dollárban fennálló nettó adósság ebben az évben elérhette az 1,3 milliárd dollárt. Ugyanakkor a vezetés nem kívánta még 1974-ben sem visszafogni a fogyasztást és a beruházásokat, csak 1975 első félévét követően szánta el magát erre, amikor újabb 0,5 milliárd dollárral nőtt a külkereskedelmi hiány.

Stratégiai felülvizsgálat

A pártvezetés a gazdasági stratégia alaposabb felülvizsgálatát rendelte el 1975-ben. 1977-re elkészült egy hosszú távú külgazdasági politikai irányelvekre vonatkozó dokumentum. A gazdaságpolitikai javaslatok abból indultak ki, hogy a tőkés világgazdaságban válságjelek mutatkoznak, tudományos-technikai forradalom zajlik, gyökeres szerkezeti változások következnek be, az energia és nyersanyagárak átrendeződése tartós marad és ezek a folyamatok erőteljes hatást fognak gyakorolni a magyar gazdaságra. A dokumentum az 1972-1976 közötti cserearányromlást az 1975. évi nemzeti jövedelem 23 százalékára becsülte, miközben az 1977-1980 között várható további cserearányromlás miatti veszteséget az 1980-as várható nemzeti jövedelem 26-33 százalékára becsülte. A koncepció továbbra is évi 5 százalékot meghaladó gazdasági növekedési ütemet jelzett előre, ennek ellenére a külső egyensúlyt helyreállíthatónak tartotta 1980-ra.

Az elgondolás jelentős szerkezetváltással számolt, aminek eredményeként a kevésbé nyersanyag- és energiaigényes termékek termelését és exportját, továbbá a petrokémiát és élelmiszeripari gépgyártást kívánta szelektív fejlesztéspolitikával előmozdítani. Mind a tőkés, mind a fejlődő, mind pedig a KGST piacokon jelentős exportbővüléssel számolt. Szorgalmazta a Közös Piaccaal fennálló kapcsolatok bővítését, az ottani piacvédő, a magyar exportot korlátozó intézkedések enyhítésének elérését diplomáciai úton. Távlatilag a forint konvertibilissé tételét is kilátásba helyezték.

Súlyos, a gazdaság szerkezetét érintő problémát jelentett, hogy a két exportpiac eltérő igényeket támasztott a termékek iránt. A KGST együttműködés keretében export és import kötelezettségeket vállalt az ország, amelyek amellet, hogy termelőkapacitásokat kötöttek le, a teljesítés tőkés (dollár) import kötelezettséggel járt. Az első olajválság kitöréséig a KGST kereskedelemben a kőolaj ára elmaradt a világpiacitól és így implicite segítette a tőkés exportot. Az

úgynevezett „bukaresti árelv” értelmében a világpiaci árváltozásokat öt éves késéssel és simítva követték a rubel elszámolásban a relatív árak. Fokozatosan azonban a rubel relációban is cserearányromlást szenvedett el az ország. Emellett a Szovjetunió is egyre kevésbé kívánta támogatni az alacsony olajárakon keresztül a KGST tagországokat.

Felerősödött a KGST-n belül az a tendencia, amely szerint az energia és nyersanyag „kemény” termékeknek számítottak, mert dollárért is jól értékesíthetők voltak a KGST piacokon kívül. Az egyéb termékek, például a magasabb feldolgozottságú gépek, berendezések „puha” termékeknek számítottak, mert a KGST-n kívül nem volt könnyű értékesíteni azokat. Magyarország exportjának nagy része puha termékekből állt, ami alól fontos kivételt a mezőgazdasági termékek képeztek, amelyeket dollárért is lehetett értékesíteni, ugyanakkor a Közös Piac éppen ebben a termékkörben magas vámokkal és kontingensekkel védte saját piacát. A vállalatok hajlamosak voltak a kevésbé igényes szovjet piacra termelni, mert a jövedelmezőségük kevésbé függött a népgazdaság szempontjából fontosabb, konvertibilis valutával fizető piacokon elért sikerektől. Fokozatosan a fejlődő, például az olajexportőr országok felé is igyekeztek terjeszkedni dollár elszámolású üzletekkel (Ikarusz busz, villamos gépek stb.).

A reformnak nem sikerült áttörést elérnie abban, hogy javuljon a vállalati ösztönzés a konvertibilis export teljesítmény érdemi növelésében. Állandósult és egyre növekedett a konvertibilis kereskedelmi hiány, amelyet külföldi hitelekkel finanszíroztak. A növekvő rubelexport többletet sem sikerült mérsékelni, és ezt a többletet nem tudta az ország hasznosítani (például szovjet olajvásárlással kiváltani a dollárért vásárolt arab olajat).

Miközben már az évtized közepe óta látható volt, hogy a továbbra is magas ütemű növekedés és belső felhasználás növeli a külső egyensúlytalanságot, csak 1978 decemberében jutott oda a pártvezetés, hogy erőteljes lassítást kezdeményezzen. A lassítás visszafogta a gazdasági növekedési ütemet, a beruházásokat és ezzel a külső egyensúly erőteljesen javult: az 1978-as 1,5 milliárd dollár folyó fizetési mérleghiány 1979-re megfeleződött, majd 1982-re 300 millió dollárra csökkent (2. táblázat).

2. táblázat: Magyarország eladósodásának és adósságszolgálatának adatai (1973-1982, millió dollárban)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
Bruttó adósságállomány	2118	2861	4199	5214	6253	9468	10507	11455	10740	10216
Nettó adósságállomány	805	1338	2000	2618	3580	6141	7123	7571	7477	7267
Folyó fizetési mérleg egyenlege	53	-617	-567	-499	-853	-1480	-824	-733	-698	-299
Cserearány veszteség (-) / nyereség (+) az előző évhez viszonyítva		-425	-167	226	-152	38	-80	76	93	-49
Közvetlen áruexport	1463	2066	2209	2343	2661	3178	4063	4863	4884	4831
Adósságszolgálat	404	483	559	522	620	1107	1590	2014	2492	2312
Adósságszolgálati ráta (%)	27,6	23,4	25,3	22,3	23,3	34,8	39,1	41,4	51	47,9

Megjegyzés: adósságszolgálati ráta = adósságszolgálat/közvetlen áruexport (dollárexport)

Forrás: Baárné és szerzőtársai, MNB (2003)

Eladósodás

A konvertibilis relációban már a hatvanas évek óta állandósult a külkereskedelmi hiány. A devizaadósság 1970-ben még csak fél milliárd USA dollárt tett ki, ami az előző évek külkereskedelmi deficitjei révén halmozódott fel. A világgazdasági árrobbanást követően a külkereskedelmi hiány gyorsan növekedett. Az adósság 1977-re már meghaladta a 6 milliárd dollárt, 1980-ra pedig már a 10 milliárdot is, amivel az adósságszolgálat a dollárexport 23 százalékáról 43 százalékra, GDP arányosan 45 százalékról 60-65 százalékra nőtt.

A külkereskedelmi hiány mellett olyan hitelfelvételre is sor került, amelynek célja olyan beruházási kapacitások kiépítése volt, amelyek a jövőben elősegíthették az import ellensúlyozását megnövekedett dollár exporttal. Sajnos azonban ezeknek a hiteleknek a felhasználása nem igazolta ezen várakozásokat. Kivételt ez alól a mezőgazdasági termékek termelésére és exportárualap növelésének céljára felvett hitelek jelentettek. Ezt segítette az is, hogy ebben a termékkörben a világpiacon is áremelkedés volt tapasztalható. A fejlesztési célú dollár hitelek nagyobb részét azonban olyan beruházásokra

fordították, amelyek nem térültek meg, mert hanyatló iparágban használták fel, mint a kohászat, szénbányászat vagy textilipar. A gazdaság központi irányítói rosszul mérték fel a világgazdaság szerkezeti átalakulását, és fontos szempont volt a munkahelyek megtartása a hosszabb távon is veszteséges ágazatokban.

A devizaadósság állományát tovább duzzasztotta annak valuta összetétele is. Utólagos elemzések kimutatták, hogy rendszeresen olyan valutákban vett fel Magyarország hitelt, amelyek kamata kezdetben ugyan alacsony volt, később azonban emelkedésnek indult, a valuták pedig erősödtek (pl. svájci frank, japán yen), növelve az adósságszolgálati terheket.

A második olajár-robbanást követően a globális kamatszint jelentős mértékben megugrott, amelynek nyomán a világban adósságválság bontakozott ki a nyolcvanas években. A kezdetben meglévő külső hitelek állománya jelentősen nőtt. Az előzetes kalkulációk alapján megtérülőnek tűnő beruházások ugyanis az új kamatok és piaci körülmények mellett veszteségessé váltak. A magyar adósságállománynak jóval kevesebb mint fele képviselt tényleges friss tőke bevonást, míg nagyobb része kamatfizetés és valuta árfolyamvesztés eredménye volt.

Az eladósodást a nemzetközi tőkepiaci fejlemények is erősítették. Az első olajár-robbanást követően az olajimportőrök külkereskedelmi hiányokat tapasztaltak, mert rövid távon nem tudták mérsékelni az olaj-fogyasztásukat. Ennek fonákjaként az olajexportőrök nem tudták felhasználni a hirtelen megnövekedett dollárbevételeiket, amelyeket alacsony kamatú forrásként igyekeztek hitelezni az importőr országoknak. Az alacsony kamatok az alacsony hatékonyságú beruházási projekteket is életképesnek mutatták. Emiatt erőteljes volt a hitelkínálati ösztönzés is a hitelfelvételre.

1979-et követően a helyzet gyökeresen megváltozott és a tőke kivonás vált meghatározóvá, ami Magyarországot is a hitelképtelenség szélére sodorta. A szűkös devizahelyzetben szinte napi adagolást vezettek be a vállalatok számára a valutaellátásban, ami azután még mintegy két évig működött és amelynek megoldása az 1982-es IMF-belépésig váratott magára. A nyolcvanas évek közepén ismét az előre menekülést választotta a pártvezetés (a tervezett eladósodással), amelynek eredményeként az évtized végére 20 milliárd dollárra nőtt a bruttó adósságállomány.

Következtetés

A szocialista országok több évtizedes hazai és európai gyakorlata arról győzte meg a szakemberek többségét és magát a pártvezetést is, hogy a rendszer nem reformálható, életképtelen. A szakmai viták azonban máig sem zárultak le, és a deregulált kapitalizmus válságjelenségei, illetve egyes szabályozott, vagy ázsiai kapitalizmusok és legújabban a kínai gazdaság teljesítménye új megvilágítást ad a korábbi vitáknak. Már korabeli vitákban is megjelent az a vélemény, hogy Magyarország, illetve a szocialista országok nehézségei és a kevésbé fejlett, például a latin-amerikai országok gazdasági problémái nem különböztek jelentős mértékben egymástól. Ezek a vélemények nagyobb részt a világgazdaság strukturális egyenlőtlenségeire és alapvető instabilitására vezetik vissza az adósságválságot, szemben a szocialista rendszer életképtelenségét hangsúlyozókkal. A strukturális egyenlőtlenségekre ellenpélda az ázsiai kis tigrisek sikerei, amelyek egyenlőtlen világgazdasági körülmények között voltak képesek felzárkózni. Ugyanakkor ezen országoknak az USA közvetlen tőkeberuházásainak mértéke miatt nem kellett alkalmazkodniuk a világgazdasághoz. Kína arra példa, hogy a szovjet és az európai szocialista országok gyakorlatával szemben, van olyan változata a szocialista gazdaságnak, amelyik működőképes dominánsan állami tulajdon és a vállalatok „puha költségvetési korlát”-ja mellett is.

Felhasznált irodalom

- Bánfi Tamás (1979): A KGST-együttműködés valutáris és elszámolási rendszer kialakításának lehetőségéről, Egyetemi Szemle, Vol. 1, No. 2 (1979), pp. 29-41
- (1981): A nemzetközi érték-fogalom egy újszerű felfogásáról, in: Egyetemi Szemle, Vol. 3, No. 1 (1981), pp. 141-153
- Bod Péter Ákos (2000): Magyarország külső eladósodásáról, in: Magyar Napló, 12. évf. 3. sz. július-augusztus-szeptember, 78-85. o.
- Botos Katalin (1981): A KGST valutarendszerének továbbfejlesztéséről, in: Egyetemi Szemle, Vol. 3, No. 1 (1981), pp. 45-63
- (2019): A magyar eladósodás okai, in: Valóság, 2019, június, 42-53. o.
- Cseszka Éva (2008): Lefagyott a rendszer, a mechanizmus befejeződött. Magyar gazdaságtörténet 1968-1978 között, in: Schlett István (szerk.) Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben, Heller Farkas füzetek VI. évf. 2008, 91-108. o.
- Éber Márk Áron (2014): A centrum hitele. A magyar állam külső eladósodásának történetéről, in: Fordulat 21, 64-86. o.
- Földes György (1995): Az eladósodás politikatörténete 1957-1986, Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- Germuska Pál (2009): Conflicts of Eastern and Western Technology Transfer, Licenses, Espionage, and r&d in the Hungarian Defense Industry during the 1970s and 1980s, in: Comparative Technology Transfer and Society, volume 7, number 1 (April 2009), pp. 43–65
- (2014): Failed Eastern integration and a partly successful opening up to the West: the economic re-orientation of Hungary during the 1970s, in: European Review of History—Revue europeenne d’histoire, 2014, Vol. 21, No. 2, pp. 271–291
- Honvári János és Torda Csaba (2009): Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz I-III rész, in: ArchivNet. XX. századi történeti források, Magyar Nemzeti Levéltár, 2009., 9. évf. 1-3. számok

- Kőrösi István: Világgazdasági korszakváltás – 40 éve és napjainkban, in: Szanyi Miklós (szerk.): Válság és megújulás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. kötetben, 19-47. o.
- Lóránt Károly (1990): Az adóssághegy – avagy hogyan bírkozunk meg vele? in: Eszmélet, 1990. július, 80-84. o.
- Mong Attila (2012): Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990. Budapest, Libri Kiadó
- Nyers Rezső dr. (szerk.) (1992): Külső eladósodás és adósságkezelés Magyarországon, MNB Műhelytanulmányok 2
- Pete Péter (1996): Mókuserék, in: BUKSZ, 8. évf. 2. sz., 206-209. o.
- Soós Károly Attila (2013): Mong Attila: Kádár hitele, in: BUKSZ, 25. évf. 2. szám 179-182. o.
- Szabó Gergely (2016): A magyar államadósság keletkezése (1973–1989), in: Pénzriport
- Szegő Andrea (1989): Világgazdasági függés, eladósodás, válság, in: Eszmélet, 65-99. o.
- Tyson, Laura D'Andrea (1986): The Debt Crisis and Adjustment Responses in Eastern Europe: A Comparative Perspective, in: International Organization, Vol. 40, No. 2, Power, Purpose, and Collective Choice: Economic Strategy in Socialist States (Spring, 1986), pp. 239-285 MIT Press
- Vígvári András (1990): Visszapillantás a magyar eladósodás történetére, Aula, Vol. 12, No. 4 (1990), pp. 54-65

„Szerkesztett formában megjelent a Pénzcentrum.hu oldalon 2022. szeptember 7-én.”